

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ: ГРАМАТИКА ЗАЛЕЖНОСТЕЙ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Дослідження речення як основної синтаксичної одиниці сфокусоване на детальному аналізі граматичних явищ мовної системи. У лінгвістичних студіях кінця ХХ століття пріоритетним було вивчення функційної проблематики речення, що відображене у працях І. Р. Вихованця, М. Я. Плющ, Н. І. Іваницької, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, К. Ф. Шульжука, Н. В. Гуйванюк та ін. На початку ХХІ століття акцентовано на реченні через призму категорійної граматики (М. В. Мірченко); укладено типологію мінімальних семантико-синтаксичних одиниць (О. Г. Межов), детально схарактеризовано категорії комунікативного аспекту речення і тексту (М. О. Вінтонів), проаналізовано особливості дієслівних транспозитів у формально- і семантико-синтаксичних структурах простих семантично елементарних і ускладнених реченнєвих конструкцій (І. А. Мельник), досліджено структуру, семантику дієслівних (О. І. Леута) і простих ускладнених речень (О. А. Новікова), укладено формально-граматичну і семантико-синтаксичну типологію складнопідрядних речень (Р. О. Христіанінова). Запропоновано підходи до тлумачення реченнєвої структури з акцентом на поліфункційність реченнєвих конструкцій [7; 8].

Мета статті – з'ясувати перспективи комплексного аналізу реченнєвих структур через призму граматики залежностей. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання: 1) проаналізувати си-

стему взаємодії синтаксичних одиниць; 2) виокремити основні типи базових реченнєвих конструкцій.

У сучасному синтаксисі граматики залежностей сконцентрована на дослідженні синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між компонентами речення та аналізує всі компоненти, що формують формально-синтаксичну, семантико-синтаксичну і комунікативну реченнєву структуру. Проблематика теорії залежностей пов'язана з концепцією функційно-категорійної граматики [1–3; 9; 10], яка не втратила актуальності й нині, оскільки сфокусована на глибинному аналізі функційної природи граматичних одиниць, враховуючи їхню семантику, структуру та взаємодію між компонентним складом. Вона значною мірою розвиває і поглиблює тематику функційної граматики в дослідженнях структури реченнєвих конструкцій (простого семантично елементарного, ускладненого та складного речення) [6].

Основу теорії залежностей складають поняття формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей, що спрямовані на дослідження формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного аспекту речення. У кожній синтаксичній одиниці (словосполученні, простому семантично елементарному реченні, простому ускладненому реченні, складному реченні) синтаксична і семантична залежність має своє вираження: синтаксичну залежність репрезентують синтаксичні зв'язки, семантичну залежність – семантико-синтаксичні відношення. Одне із завдань граматики залежностей – детальна характеристика сукупної системи взаємодії синтаксичних одиниць: їхніх форм, категорій, форму вираження, значення та різноманітні функції.

Синтаксична залежність означає несамотійність складника речення, його підпорядкованість ознаковому компоненту семантико-синтаксичної чи формально-синтаксичної структури речення, залежний компонент – це складник семантико-синтаксичної чи формально-синтаксичної структури реченнєвої конструкції, зумовлений предикатом (присудком). Дослідження головних і другорядних членів речення вможливорює вирішення чотирьох різновидів формально-синтаксичних реченнєвих залежностей: двобічної, одnobічної, подвійної та одnobічної детермінантної. Семантико-синтаксична залежність компонентів семантико-синтаксичної структури простого семантично елементарного речення – це їхня здатність залежати від ознакового слова, яку в складних конструкціях виражають сполучники та сполучні слова, у простих ускладнених реченнях – приймен-

ники. Семантико-синтаксичний рівень реченнєвої конструкції вможливив аналіз особливостей семантичного вираження компонентів речення та співвідношення форми й змісту в кожному конкретному випадку.

У розробленні автоматичного синтаксичного аналізу звертають увагу на важливості дослідження структури синтаксичних зв'язків між одиницями синтаксису і вважають, що використання граматики залежностей, яка передбачає побудову ієрархічної структури із чітко визначеним центром і системою підпорядкувань, для створення формалізованого опису синтаксичних структур є перспективною стратегією у створенні спеціальних програм для комп'ютерного аналізу реченнєвих конструкцій [4, с. 250, 253; 5, с. 23]. На нашу думку, варто звернути увагу на детальне дослідження простих семантично елементарних реченнєвих моделей⁵ з предикатами дії, процесу і стану та залежними від них складниками: суб'єктом, об'єктом, адресатом, інструменталем і локативом.

Предикат дії формує від одного до семи залежних компонентів: $S_{act} + P_{v(act)}$; $S_{act} + P_{v(act)} + O_{act}$; $S_{act} + P_{v(act)} + O_{act} + L$; $S_{act} + P_{v(act)} + O_{act} + Ad_{act}$; $S_{act} + P_{v(act)} + O_{act} + I_{ac}$; $S_{act} + P_{v(act)} + O_{act} + Ad_{act} + I_{ac}$; $S_{act} + P_{v(act)} + L_1 + L_2 + L_3$; $S_{act} + P_{v(act)} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$; $S_{act} + P_{v(act)} + O_{act} + Ad_{act} + L_1 + L_2 + L_3$; $S_{act} + P_{v(act)} + O_{act} + Ad_{act} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3$. Відповідно до значеннєвого різновиду предиката дії залежний інструменталь і локатив мають диференціацію (інструменталь – засіб дії або переміщення, локатив – вихідний і кінцевий пункти руху та шлях руху).

Предикати на позначення процесу вмотивовують залежний суб'єкт, що репрезентовано в конструкції $S_{pr} + P_{v(pr)}$. У реченнєвих моделях $S_{pr} + P_{v(pr)} + O_{pr}$ і $S_{pr} + P_{v(pr)} + L$ зафіксовано також залежні об'єкт і локатив. Лексичний діапазон предикатів цього класу позначає певну тривалість у часовому відрізку.

Предикати стану формують реченнєві конструкції $S_{st} + P_{v(st)}$, $S_{st} + P_{adv(st)}$, у яких наявний залежний суб'єкт стану. Окрема група предикатів зумовлює також залежний об'єкт: $S_{st} + P_{v(st)} + O_{st}$, $S_{st} + P_{adv(st)} + O_{st}$. Пре-

⁵ P_v – дієслівний предикат; P_{adj} – прикметниковий предикат; P_{num} – числівниковий предикат; P_{adv} – прислівниковий предикат; $P_{v(act)}$ – предикат дії; $P_{v(pr)}$ – предикат процесу; $P_{v(st)}$ – предикат стану; $P_{v(all-ar)}$ – предикат всеохопного стану; $P_{adj(qual.st)}$ – предикат якісного стану; $P_{num(quant.st)}$ – предикат кількісного стану; $P_{adv(st)}$ – прислівниковий предикат стану; $P_{adv(st-rel)}$ – прислівниковий предикат стану-відношення; $P_{adj(st-rel)}$ – прикметниковий предикат стану-відношення; S_{act} – суб'єкт дії; S_{pr} – суб'єкт процесу; S_{st} – суб'єкт стану; S_{all-ar} – суб'єкт всеохопного стану; $S_{qual.st}$ – суб'єкт якісного стану; $S_{quant.st}$ – суб'єкт кількісного стану; S_{st-rel} – суб'єкт стану-відношення; O_{act} – об'єкт дії; O_{pr} – об'єкт процесу; O_{st} – об'єкт стану; $O_{qual.st}$ – об'єкт якісного стану; O_{st-rel} – об'єкт стану-відношення; Ad_{act} – адресат дії; $Ad_{qual.st}$ – адресат якісного стану; I_{ac} – інструменталь (засіб дії); I_{mv} – інструменталь (засіб пересування); L – локатив (місцеперебування суб'єкта); L_1 – локатив (вихідний пункт руху); L_2 – локатив (шлях руху); L_3 – локатив (кінцевий пункт руху).

дикати всеохопного стану утворюють реченнєву конструкцію $P_{v(all-ar)}$, у якій виокремлюємо імпліцитний суб'єкт всеохопного стану. Предикати якісного стану виражають постійну, відносну незмінність ознаки й визначають переважно один залежний компонент у конструкції $S_{qual.st} + P_{adj(qual.st)}$. Окрема група предикатів якісного стану здатна формувати реченнєву модель $S_{qual.st} + P_{adj(qual.st)} + O_{qual.st}$, у якій представлено залежні суб'єкт і об'єкт та реченнєву конструкцію $S_{qual.st} + P_{adj(qual.st)} + O_{qual.st} + Ad_{qual.st}$, яку наповнюють залежні від предиката суб'єкт, об'єкт й адресат. Предикати кількісного стану формують залежний суб'єкт кількісного стану з його диференціацією на суб'єкт означено-кількісного стану, суб'єкт кількісно-вікового стану, суб'єкт неозначено-кількісного стану: $S_{quant.st} + P_{num(quant.st)}$. Предикати стану-відношення здебільшого утворюють трикомпонентні структури: $S_{st-rel} + P_{adv(st-rel)} + O_{st-rel}$ і $S_{st-rel} + P_{adj(st-rel)} + O_{st-rel}$ та визначають залежні суб'єкт й об'єкт.

Важливим є детальний аналіз семантичного вираження компонентів реченнєвих моделей та співвідношення форми й змісту в кожному конкретному випадку. Дослідження базових реченнєвих конструкцій є перспективним для розуміння мови та вивчення граматичної системи, для визначення членів речення та встановлення компонентів семантико-синтаксичної структури.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*. Вінниця: ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 3–6.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис: монографія. Донецьк: ТОВ «ВКФ “БАО”», 2011. 992 с.
4. Лангенбах М. Автоматичний синтаксичний аналіз речення за принципами граматики залежностей. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. С. 249–254.
5. Лозинська О. В., Давидов М. В., Пасічник В. В. Трансформація дерев граматики складових у дерева граматики залежностей для граматичного розбору українських речень. *Штучний інтелект*. 2016, № 3. С. 22–31.
6. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
7. Масицька Т. Є., Васейко Ю. С. Структурна організація простих семантично елементарних конструкцій. *Волинська філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць / упоряд. Т. П. Левчук*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. Вип. 28. С. 33–34.

8. Масицька Т., Васейко Ю. Особливості ідіостилю Галини Яструбецької: семантичні різновиди залежного об'єкта у структурі реченнєвих конструкцій. *Лінгвостилістичні студії*. 2023. Вип. 18. С. 36–48.

9. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.